

RYSZARD SKOWRON

 <https://orcid.org/0000-0001-9131-2832>

INSTYTUT HISTORII, UNIWERSYTET ŚLĄSKI
KATOWICE

DYWANY I DYPLOMACJA

JESZCZE O MISJI SEFERA MURATOWICZA W PERSJI: GENEZA, CELE ORAZ LISTY ABBASA I I ZYGMUNTA III

Abstrakt: W 1601 roku Sefer Muratowicz, ormiański kupiec z Polski, odbył z rozkazu króla Zygmunta III podróż do Persji, z której spisał zwięzłą relację. W dotychczasowych badaniach w różny sposób określano cele jego pobytu w państwie Safawidów. Część badaczy uważała podróż za wyprawę czysto handlową, podczas której dokonał zakupu dywanów dla króla. Dla innych była to misja dyplomatyczna. W artykule, wychodząc od stanu badań nad pobytem Muratowicza na dworze perskim, poddano ponownej analizie jego relację przede wszystkim z perspektywy perskiej i polskiej dyplomacji, w powiązaniu z ówczesną sytuacją polityczną, jak i związkami szacha Abbasa I z Europą i Moskwą. Pozwoliło to na nową interpretację genezy wyjazdu i celów pobytu na dworze perskim. Ponadto artykuł zawiera dwa nieznane wcześniej listy Abbasa I i Zygmunta III związane z misją Muratowicza.

Słowa kluczowe: Sefer Muratowicz, Abbas I, Zygmunt III, Persja, Polska, dyplomacja, handel orientalny

Od lat trzydziestych XX wieku toczy się dyskusja z udziałem polskich i zagranicznych badaczy dotycząca podróży i pobytu Sefera Muratowicza w Persji w latach 1601-1602. Osłą sporu, budowanego na bazie jego relacji i kilku innych źródeł, jest pierwotny, czy może mówiąc precyzyjnie – główny cel jego misji. Część historyków uważa, że miała ona charakter czysto handlowy, dla innych było to również przedsięwzięcie dyplomatyczne o tajnym charakterze. Podkreślić

należy, że w historiografii polskiej tak misja, jak i spisana z niej relacja nie doczekały się pełnego, nowoczesnego opracowania. Niniejszy tekst jest wynikiem refleksji związanej z badaniami dotyczącymi pobytu na początku XVII wieku w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej dwóch papieskich poselstw zmierzających do Persji¹.

Podróż Muratowicza w historiografii

Stanisław Brzeziński w pracy omawiającej pobyt misjonarzy i dyplomatów polskich w Persji uznał wyjazd Ormianina za tajną misję dyplomatyczną, zrealizowaną pod pozorem zakupu cennych towarów perskich dla dworu królewskiego. Genezę podróży związał z pobytem w Rzeczypospolitej czterech karmelitów bosych z ojcem Pawłem Szymonem na czele, którzy wchodzili w skład poselstwa papieskiego do szacha Abbasa I². Wskazanie takiego powodu wyjazdu Muratowicza wpłynęło na określenie jego celów. Autor ten wskazał trzy: sprawdzenie najbezpieczniejszej trasy podróży dla poselstwa papieskiego, nawiązanie przez Polskę stosunków dyplomatycznych z Persją i możliwości współpracy w ramach sojuszu antytureckiego oraz ocenienie możliwości prowadzenia działalności misyjnej przez zakonników. Podstawowym błędem tego badacza było połączenie podróży kupca ormiańskiego z poselstwem karmelitów bosych. Dyplomaci-misjonarze przybyli bowiem do Polski w sierpniu 1604 roku i opuścili ją dopiero piętnaście miesięcy później. Również w treści relacji, pomimo wątku związanego z potajemnym przyjęciem przez szacha wiary chrześcijańskiej, nie odnajdujemy tak mocno podkreślanych przez tego badacza informacji związanych z działalnością misyjną Kościoła. W ciągu wydarzeń, które poprzedziły podróż Ormianina, wskazał Brzeziński również na rozpoczęte w 1599 roku poselstwo perskie Antony'ego Sherleya³ i Hosejna Ali Bega do władców europejskich, w tym do króla polskiego.

W tym samym czasie, w którym ukazał się artykuł Brzezińskiego, historyk sztuki Tadeusz Mańkowski rozpoczął serię publikacji związanych z dywanami perskimi zakupionymi dla Zygmunta III przez Muratowicza. Zwieńczeniem jego badań stała się wydana w 1953 r. praca *Wyprawa po kobierce w roku 1601*⁴.

¹ R. Skowron, *Dotrzeć do tronu szacha. Rola Rzeczypospolitej w relacjach Stolicy Apostolskiej z Persją w okresie panowania szacha Abbasa I*, w: *Sztuka roztropności. Dyplomacja Stolicy Apostolskiej wobec Rzeczypospolitej, Europy i świata w epoce nowożytnej i XX wieku. Zbiór studiów*, red. K. Ożóg, R. Skowron, Kraków 2020, s. 177-207.

² S. Brzeziński, *Misjonarze i dyplomaci polscy w Persji w XVII i XVIII wieku*, Potulice 1935, odbitka z: „*Annales Missiologicae*”, 7, 1935, s. 8-15.

³ *Ibidem*, s. 6. Autor błędnie przypisał udział w poselstwie Robertowi Sherleyowi, bratu Antony'ego.

⁴ Spośród prac T. Mańkowskiego należy wymienić przede wszystkim: *Sztuka islamu w Polsce w XVII i XVIII w.*, Kraków 1935, s. 25-26; *Note on the Cost of Kashan Carpets at the*

Uznał, że wyprawa Ormianina była zrealizowana na zamówienie króla w celu zakupu cennych wyrobów perskich i podkreślał jej znaczenie dla rozwoju polsko-perskich relacji artystycznych i handlowych. Nie interesowały go zagadnienia polityczne i ich nie analizował. Jego zasługą było odnalezienie w zasobach Archiwum Skarbu Koronnego nowych źródeł związanych z misją Muratowicza: itinerarium podróży, łącznie z kosztami przejazdu z Isfahanu do Krakowa oraz rachunku zawierającego wykaz zakupionych towarów i ich cenę.

Już na początku lat pięćdziesiątych historyk i orientalista Bogdan Baranowski zdecydowanie uważał podróż Muratowicza jedynie za przedsięwzięcie handlowe i stanowczo odrzucał jej dyplomatyczne i polityczne cele. Pisał:

Przypuszcza się, że król powierzył Muratowiczowi także i pewną misję polityczną, a mianowicie – nawiązanie stosunków z szachem Abbasem I. Zarówno jednak z treści relacji napisanej po powrocie przez Muratowicza, jak również innych raportów i papierów handlowych nie wynika zupełnie, aby już w kraju powierzył mu Zygmunt III zlecenia natury politycznej⁵.

Kilka lat później Adam Przyboś i Roman Żelewski wydali zbiór relacji dyplomatów staropolskich. W publikacji zamieścili krótki fragment relacji Muratowicza, który poprzedzili krótkim wprowadzeniem⁶. Badacze ci odnaleźli w zbiorach Biblioteki Czartoryskich w Krakowie rękopiśmienną kopię relacji, pochodzącą z XVII wieku⁷. We wprowadzeniu uznali podróż Muratowicza za pierwsze polskie poselstwo do Persji „ukryte pod osłoną misji handlowej” i, polemizując z Baranowskim, wskazali na wartości relacji jako źródła dyplomatycznego. Za Brzezińskim wspomnieli również o poselstwie Antony’ego Sherleya, Hosejna Ali Bega i ojca Pawła Szymona, ale nie skorygowali jego błędów faktograficznych. W roku 1980 relacja Muratowicza została wydana ponownie przez Adama

beginning of the seventeenth Century, „Bulletin of the American Institute for Persian Art and Archaeology”, 4, 1936, 3, s. 152-153; *Some Documents from Polish Sources Relating to Carpet Making in the Time of Shāh Abbās I*, w: *A Survey of Persian Art from Prehistoric Times to the Present*, red. A. U. Pope, 6, London 1938, s. 2431-2436; *Wyprawa po kobierce do Persji w roku 1601*, „Rocznik Orientalistyczny”, 12, 1951, s. 184-211.

⁵ B. Baranowski, *Znajomość Wschodu w dawnej Polsce do XVIII wieku*, Łódź 1950, s. 206, *Prace Wydziału II Nauk Historycznych i Społecznych – Łódzkie Towarzystwo Naukowe*, 3; podobnie w artykule *Ormianie w służbie dyplomatycznej Rzeczypospolitej*, „Myśl Kairajska”, seria nowa, 1, 1945-1946, s. 125.

⁶ *Dyplomaci w dawnych czasach. Relacje staropolskie z XVI-XVIII stulecia*, oprac. A. Przyboś i R. Żelewski, Kraków 1959, s. 179-183.

⁷ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie: sygn. 351, s. 337-346. W zbiorach tej biblioteki w rękopisie sygn. 98, nr 194, k. 138 (592)-144 (603) znajduje się jeszcze jedna kopia relacji Muratowicza.

Walaszka. W interesującym nas temacie genezy podróży Sefera badacz ten tylko jednym zdaniem wspominał o dwóch celach – handlowym i politycznym⁸.

Za moment szczególnie ważny w omawianych badaniach należy uznać ukazanie się artykułu francuskiej badaczki polskiego pochodzenia Marii Szuppe, w którym opublikowała przetłumaczoną na język francuski relację Muratowicza⁹. W obszernym wprowadzeniu skoncentrowała się na zbadaniu wiarygodności tego źródła, ponieważ „à premiere vue davantage le caractère d’une affabulation que celui d’un compte-rendu”¹⁰. Już na wstępie uznała, że wyjazd Ormianina do Persji był następstwem polecenia króla i miał charakter czysto handlowy, chociaż niósł za sobą konsekwencje dyplomatyczne¹¹.

Treść relacji zmuszała francuską orientalistkę do skoncentrowania się na problematyce stosunków międzynarodowych i dyplomacji, ale nie wiązała jej z genezą podróży. Objasniła związki zachodzące między poselstwem Antony’ego Sherleya i Hosejna Ali Bega a misją do Moskwy Pir Kuli Bega. Wskazała na znaczenie relacji Muratowicza dla poznania moskiewskiego poselstwa Aleksandra F. Żirowa Zasiekina do Isfahanu w latach 1600-1601. Cennym wkładem w badaniach dotyczących relacji Ormianina było skonfrontowanie jej z innymi źródłami z tego okresu, między innymi perską kroniką Monajjem Yazdiego, oraz dokonanie identyfikacji osób wymienionych w tekście. Maria Szuppe bardzo krytycznie oceniła zawarte w relacji informacje dotyczące przyjęcia chrześcijaństwa przez Abbasa:

Nous ne pouvons évidemment pas accepter sa naïve confiance en la prétendue conversion de Châh Abbas Ier au christianisme. Son récit, sur ce point, „sent” le fabriqué; le fait que Châh Abbas Ier porterait une croix et, encore plus, qu’il la montrerait à un étranger, est invraisemblable. On pourrait donc supposer ici une affabulation tout à fait consciente de Muratowicz pour se faire valoir auprès de Sigismond III et voir son avenir professionnel favorisé par le développement des relations économiques avec l’Iran¹².

⁸ *Trzy relacje z polskich podróży na Wschód muzułmański w pierwszej połowie XVII wieku*, wyd. A. Walaszek, Kraków 1980, s. 11, 27-29, tekst *Relacja Sefera Muratowicza Ormianina posłanego króla JMci do Persyi, z którą wróciwszy się z stamtąd podał na piśmie w te słowa anno circiciter 1588*, s. 35-47. W przypisach wydawca objaśnił osoby i miejsca, ale pomylił Roberta z Antonim Sherleyem.

⁹ M. Szuppe, *Un marchand du roi de Pologne en Perse, 1601-1602*, „Moyen Orient et Ocean Indien”, 3, 1986, s. 81-110.

¹⁰ *Ibidem*, s. 85.

¹¹ *Ibidem*, s. 82: „Le voyage de Sefer Muratowicz en Perse fut exécuté à la suite d’une commande royale et avait un caractère purement commercial, bien qu’il en resultat aussi des conséquences diplomatiques”.

¹² *Ibidem*, s. 89.

Odmienną koncepcję od Marii Szuppe przedstawił Michael Połczyński. Podobnie jak ona poprzedził swe angielskie tłumaczenie relacji obszernym wprowadzeniem. Uznał, że podróż Muratowicza do Persji miała przede wszystkim cele dyplomatyczno-polityczne:

By engaging the service of this agent, the king pursued his own political agenda vis-à-vis two of the Commonwealth's main rivals, the Ottoman empire and Muscovy, by entering into dialogue with the Safavids. Although a significant trade mission served as the guise for Muratowicz journey from Warsaw to Isfahan in 1601-1602, his personal connection to the greater Armenian diaspora, his linguistic abilities, and his considerable wit allowed him to complete his mission successfully in the capacity of a royal commissioned directly by Sigismund III¹³.

Połczyński duży nacisk położył na uzasadnienie misji jako prywatnego przedsięwzięcia króla („privately commissioned royal envoy”), wskazując na ustrojowe ograniczenia władzy króla w zakresie polityki międzynarodowej. Wskazał na rolę Krzysztofa Dzierżka w zakresie przygotowania dyplomatycznego Muratowicza do pobytu i negocjacji na dworze perskim. Chociaż Połczyński nie pisze tego wprost, to genezę podróży Muratowicza związał z działaniami Borysa Godunowa, który nie tylko zabronił ambasadorom perskim Antony’emu Sherleyowi i Hosejnowi Ali Begowi wjazdu do Polski, ale również przejął list Abbasa I do Zygmunta III. Badacz, polemizując z tezą Marii Szuppe dotyczącą fragmentu relacji, w której jest mowa o posiadaniu krzyża przez szacha, wskazuje, że w innych źródłach z tego okresu zawarte są podobne informacje¹⁴. Zwrócił też uwagę, że ważne znaczenie dla wiarygodności relacji Muratowicza ma informacja o pielgrzymce Abbasa I do Maszhadu, w której w początkowym etapie Ormianin towarzyszył szachowi¹⁵.

Relacja Muratowicza ukazała się także w przekładzie na język perski. Jej tłumacze i wydawcy, Stanisław Adam Jaśkowski i Mohammad Amin Rokni, w krótkim wstępie skupili się na porównaniu osiemnastowiecznych wydań relacji i zagadnieniach leksykalnych¹⁶.

¹³ M. Połczyński, *The „Relacyja” of Sefer Muratowicz: 1601-1602 Private Royal Envoy of Sigismund III Vasa to Shah ‘Abbas I*, „Turkish Historical Review”, 5, 2014, s. 62.

¹⁴ *Ibidem*, s. 76-77.

¹⁵ *Ibidem*, s. 78. Poza wymienionym przez Połczyńskiego artykułem Ch. Melville, *Shah Abbas and the Pilgrimage to Mashhad, w: Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society*, red. Ch. Melville, 4, London 1996, s. 191-229, zob. też C. Mawer, *Shah ‘Abbās and The Pilgrimage to Mashhad*, „Iran”, 49, 2011, s. 123-147. Autorka odwołuje się do relacji Muratowicza i podaje, że w orszaku szacha dotarł on do Kaszanu (s. 128).

¹⁶ S. A. Jaśkowski, M. Amin Rokni, *هی و فصوص ده ع رد ن اتسل و ناریا طباور / Iran – Poland Relations during The Safavid Period*, „Historical Sciences Studies. Scientific-Research Journal of University of Tehran”, 6/2, 2015, s. 79-98.

Wspomnieć jeszcze należy o stanowisku w sprawie podróży Muratowicza przedstawionym w pracach Dariusza Kołodziejczyka¹⁷. Badacz ten w odniesieniu do celów wyjazdu Ormianina nie zajmuje jednoznacznego stanowiska. Z jednej strony stanowczo stwierdza, że Zygmunt III wysłał Muratowicza do Kaszanu po zakup dywanów, z drugiej nie odrzuca możliwości uznania podróży za tajną misję w celu sprawdzenia gotowości szacha do zawarcia antytureckiego przyrzeczenia¹⁸. W konkluzji stwierdza: „Badacze będą się jeszcze długo spierać, czy misja Ormianina nosiła pierwotnie charakter jedynie handlowy, czy też już na warszawskim dworze zlecono mu sekretną misję”¹⁹.

Kupiec z Polski i szach Abbas I

Ten związły przegląd odmiennych poglądów i interpretacji badaczy dotyczących genezy i celów podróży Muratowicza stanowi podstawę do dalszej dyskusji.

W pierwszej kolejności chciałbym zwrócić uwagę na potrzebę pogłębienia analizy samej relacji Ormianina jako dokumentu. Maria Szuppe jako pierwsza postawiła kilka ważnych pytań związanych z omawianym tekstem: przez kogo i dla kogo napisana została relacja? Czy Muratowicz, znając język polski, czytał i pisał w tym języku? Odpowiedź na te pytania jest trudna, zbyt mało bowiem wiemy o życiu Ormianina i równie mało o oryginalnym tekście. Niewątpliwie relacja została napisana dla zleceniodawcy podróży, a więc króla Zygmunta III. Nie wiadomo, w jakim języku była opracowana jej pierwotna wersja. W zasadzie badacze zgadzają się, że tekst polski był spisany przez osobę z dworu królewskiego pod dyktando Muratowicza. Nie można jednak wykluczyć, że pierwotna wersja została zapisana w języku ormiańskim, a następnie przetłumaczona na polski. Cały tekst ma charakter sprawozdania dyskretnego posła, odpowiednio przygotowanego pod względem dyplomatycznym i znającego aktualną sytuację polityczną na arenie międzynarodowej. Oczywistym jest pytanie: dlaczego w relacji brakuje wątków handlowych poza kilkoma zdaniem na temat zakupu dla Zygmunta III cennych produktów perskich? Czy kupiec, wyjeżdżając z polecenia

¹⁷ D. Kołodziejczyk, *Wstęp historyczny*, w: *Stosunki dawnej Rzeczypospolitej z Persją i katolikosatem w Eczmiadynie w świetle dokumentów archiwalnych*, / *The relations of the Polish-Lithuanian Commonwealth with Safavid Iran and the Catholicosate of Etchmiadzin in the light of archival documents*, [oprac.] S. Jaśkowski, D. Kołodziejczyk, P. Mnat-sakanyan, redakcja naukowa i wstęp historyczny / edited and provided with a historical introduction D. Kołodziejczyk, Warszawa 2017, s. 9-60; idem, *Sefer Muratowicz*, w: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, 8, *Northern and Eastern Europe (1600–1700)*, red. D. Thomas, J. Chesworth, C. Bennett, L. Demiri, M. Frederiks, S. Grodź, D. Pratt, Leiden–Boston 2016, s. 702–707, *History of Christian-Muslim Relations*, 29.

¹⁸ Idem, *Wstęp historyczny*, s. 15-16; idem, *Sefer Muratowicz*, s. 702-703.

¹⁹ Idem, *Wstęp historyczny*, s. 16.

królewskiego do innego, odległego kraju i mając nadzieję na dalszą współpracę z dworami polskim i perskim, nie wskazały choćby kilku ważnych ośrodków produkcyjnych i towarów oraz nie scharakteryzowałyby możliwości i korzyści z prowadzenia handlu z państwem Safawidów?²⁰

Główną osią narracji Muratowicza jest pobyt poselstw Antony'ego Sherleya i Hosejna Ali Bega oraz Pir Kuli Bega w Moskwie i jego konsekwencje. Co Ormianin wiedział o tych poselstwach przed rozmową z Abbasem I i jakie były źródła jego informacji? Relacja wskazuje trzech informatorów: kupca, który przybył z Moskwy do Lwowa tuż przed jego wyjazdem, dworzanina królewskiego i tłumacza języków wschodnich Krzysztofa Dzierżka oraz wezyra Thamaspa Kuli Bega. Od tego ostatniego dowiedział się, że poselstwo wyjechało z Persji półtora roku wcześniej i powinno było odwiedzić Polskę. Nieznany z imienia kupiec, zapewne też Ormianin, miał go poinformować o pobycie dyplomatów szacha w Moskwie, Dzierżek zaś o ich wizycie na dworze cesarza w Pradze. W rozmowach z Thamaspą Kuli Begiem, a później na audiencjach u szacha, jego wypowiedzi na temat poselstwa perskiego są bardzo lakoniczne, wyraźnie nie chce ujawniać swojej wiedzy i prowadzi rozmowę jak doświadczony lub znakomicie przygotowany do misji dyplomata.

W relacji odnajdujemy wiele fragmentów, które wskazują, że na dworze perskim Muratowicz był traktowany w sposób porównywalny z tym, w jaki traktuje się dyplomatę. Z jednej strony można obserwować realizowany przez szacha proces przemiany kupca w dyplomatę, z drugiej zaś proces realizacji przez kupca-dyplomatę celów postawionych mu przez Zygmunta III. Spójrzmy, jak pierwszy z tych procesów przebiegał. Abbas I, po otrzymaniu informacji o pobycie polskiego kupca w Kaszanie, polecił, aby wezyr Thamasp Beg, z pochodzenia też Ormianin, sprowadził go do stolicy. Muratowicz drogę do Isfahanu odbył na koniach podwodowych wraz z dworzaninem-przystawem. Jako oficjalny gość dworu perskiego otrzymał *mehmandari*, czyli zwyczajowe darmowe zakwaterowanie i wyżywienie w pałacu wezyra²¹. Nie odbył typowego dla posłów zagranicznych uroczystego wjazdu do stolicy w towarzystwie dostojników dworskich, był bowiem ciągle tylko kupcem.

Abbas I trzykrotnie w ciągu 13 dni przyjął wysłannika króla polskiego. Na pierwszą wizytę udał się na wysłanym przez szacha koniu „kosztownie, z drogimi

²⁰ Maria Szuppe (*Un marchand du roi de Pologne*, s. 89) uważała, że informacja o krzyżu i kryptochrześcijaństwie szacha „*«sent» le fabriqué*” w celu realizacji przez Ormianina własnych interesów handlowych.

²¹ R. Matthee, *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk of Silver, 1600-1730*, Cambridge 1999, s. 86-87. Odwołując się do artykułu M. Szuppe, *Un marchand du roi de Pologne*, s. 91, uważa, że Thamasp Beg pełnił urząd mehmandara, do którego zadań należała opieka nad dyplomatami i kupcami przybywającymi do Persji i najczęściej urząd ten był powierzany Ormianom, przede wszystkim z powodu znajomości przez nich zagranicznych języków.

kamieniami ubranym”²². Przebieg pierwszej audiencji, odbytej w obecności sześciu dostojników dworskich, zdecydowanie odbiegał od ceremonii związanej z wysłuchaniem posła. Głównymi bowiem elementami pierwszego spotkania dyplomaty z szachem było wręczenie listów do szacha oraz złożenie darów od wysyłającego władcy. Audiencja Muratowicza rozpoczynała się od pocałowania, w pozycji klęczącej, Abbasa I w stopę. Badacze zgodnie podkreślają, że ten rodzaj proskinyzy wywoływał sprzeciw dyplomatów europejskich, ponieważ był niezgodny z ich etykietą dworską i dyplomatyczną, naruszał prestiż i dostojność ich władcy oraz godność własną posła. Na dworze polskim wiedziano o tym ceremonialnym geście. Dariusz Kołodziejczyk wskazuje, że nieformalny charakter misji i powierzenie jej kupcowi ułatwiało komunikację na dworze perskim, eliminowało bowiem drażliwe kwestie protokolarne, jak na przykład pocałowanie szacha w stopę²³. Wydaje się, że wybór ormiańskiego kupca był świadomą decyzją dworu polskiego, a posłańcowi polecono wykonać tę proskinyzę. W swojej relacji Muratowicz bowiem skrupulatnie podaje każdą sytuację, podczas której całował Abbasa I w nogę, nie tylko na początku i końcu każdej audiencji, ale również po swojej mowie czy przyjęciu szaty ofiarowanej mu przez szacha. Czytając tekst, można odnieść wrażenie, że autor chce zapewnić zleceniodawcę misji, że wykonał to, co mu polecono. Jednocześnie podał przykład, jak istotne znaczenie miało wykonanie tego gestu. W dołączonym do relacji opisie pobytu moskiewskiego poselstwa Aleksandra F. Żirowa Zasiékina ukazał, w jaki sposób sprzeciw wobec wykonania pocałunku wpływał na przebieg poselstwa. Pomimo że Muratowicz nie złożył podarunków szachowi ani od króla, ani od siebie, to przez cały okres pobytu w Isfahanie był traktowany bardzo życzliwie przez Abbasa i jego urzędników. Wynikało to zapewne z dobrej znajomości przez dwór perski realiów politycznych, w jakich odbywała się jego misja.

Decydujące znaczenie w wymiarze dyplomatycznym i semiotycznym miała druga audiencja, na którą Ormianin udał się wraz z wezyrem Thamaspem Begiem. Odbyła się ona przy udziale pięciu wezyrów, obok których stał Muratowicz, oraz posłów: angielskiego, weneckiego i dwóch przedstawicieli poselstwa moskiewskiego – tłumacza i bojara. Po ponownym podaniu celu przyjazdu do Persji Muratowicz w rozmowie z Abbasem I wyjaśnił powody niedostarczenia listu szacha do króla przez poselstwo Sherleya i Hosejna, scharakteryzował pozycję króla Zygmunta III w Europie i relacje Polski z sąsiednimi krajami. Kiedy szach wysłuchał wyjaśnień Pir Kuli Bega dotyczących listu do króla polskiego, skazał go na karę obcięcia języka i wyłupienia oczu, po czym polecił zaprowadzić Muratowicza do skarbcza i ubrać go w nowe szaty:

²² *Relacja Sefera Muratowicza*, s. 37

²³ D. Kołodziejczyk, *Wstęp historyczny*, s. 16.

włożono na mię żupan adamaszku zielonego, a na wierzch także szatę złotogłową mienionego, podszytą barankami swemi, przypasali mi szablę, kapą zieloną pokrytą, bułatną i zawój biały ze złotem na głowę wdzieli²⁴.

Informacja o stroju podarowanym przez szacha Muratowiczowi ma szczególnie ważne znaczenie. Otrzymał on bowiem chilat (też *kelat*, *kalat*, *kilat*, *hilat*) – honorowe szaty, których przyznawanie było integralnym elementem praktyki dyplomatycznej na dworze Safawidów²⁵. Chilat był ważnym symbolicznym darem, wręczanym przez szacha jako wyraz łaski i szacunku dla wysłannika królewskiego, ale stanowił również ważny gest polityczny, wskazujący na gotowość Abbasa I do zaciśnięcia współpracy z Zygmuntem III. Dodając szablę do honorowej szaty, a nie każdy dyplomata ją otrzymywał, władca Persji wskazywał przede wszystkim na potrzebę sojuszu wojskowego przeciw wspólnemu wrogowi, jakim była Turcja.

Muratowicz stosunkowo dokładnie scharakteryzował otrzymany strój, zwłaszcza w zakresie kolorystyki poszczególnych części ubrania, a jego opis chilatu nie ustępuje innym zawartym w relacjach z epoki nowożytnej, na przykład Anthony’ego Jenkinsona z roku 1562 czy Engelberta Kaempfera z lat osiemnastych XVII wieku²⁶. Honorowe szaty Muratowicza wykazują duże podobieństwo

²⁴ *Relacja Sefera Muratowicza*, s. 42-43.

²⁵ Chilat był nadawany przez szacha także jego ministrom, dyplomatom, urzędnikom, dowódcą wojskowym; na temat znaczenia chilatu w irańskiej kulturze i ceremoniale dyplomatycznym zob. między innymi W. Floor, *Kel’at*, w: *Encyclopaedia Iranica*, 16/3, [on-line:] <http://www.iranicaonline.org/articles/kelat-gifts> (dostęp: 13 września 2024); P. L. Baker, *A History of Islamic Court Dress in the Middle East*, praca doktorska, University of London 1987, published by ProQuest 2018, s. 81-83, 315-317; G. G. Hambly, *From Baghdad to Bukhara, from Ghazna to Delhi: The Khil’ a Ceremony in the Transmission of Kingly Pomp and Circumstance*, w: *Robes and Honor: The Medieval World of Investiture*, red. S. Gordon, New York 2001, 193–222, *The New Middle Ages*; R. Sauer, *The Textile Performance of the Written Word: Islamic Robes of Honour (khila’)*, w: *Communication and Materiality. Written and Unwritten Communication in Pre-Modern Societies*, red. S. Enderwitz, R. Sauer, Berlin–Boston 2015, s. 113-128, *Materiale Textkulturen*, 8; N. Hedayat Munroe, *Interwoven Lovers: Safavid Narrative Silks Depicting Characters from the Khamsa. (Inaugural dissertation at the Philosophical-Historical Faculty of the University of Bern to obtain the doctorate, 2017)*, [on-line:] <https://boristheses.unibe.ch/849/> (dostęp: 18 czerwca 2024), zob. zwłaszcza rozdział trzeci: *Diplomats, Depictions, and Discussions*, s. 79-91; A. Guliyev, *Safavids in Venetian and European Sources*, Venezia 2022, s. 36-39.

²⁶ *Early Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson...*, wyd. E. Delmar Morgan, C. H. Coote, 1, London 1886, s. 134, *Cambridge Library Collection. Hakluyt First Series*: „The king then risen, and ready to dinner, I was invited thereunto, and approaching nigh to the entering in of his tent, and being in his sight two gentlemen encountered me with two garments of that country’s fashion, side down to the ground, the one of silk, and the other of silk and gold, sent into me from the king, and, after that they caused me to put of my upper garment, being a gown of black velvet furred with sables, they put the said two garments

do ubioru Roberta Sherleya na fresku w Sala Regia (Salone dei Corazzieri) Pałacu Kwirynalskiego w Rzymie²⁷. Zwrócić należy jeszcze uwagę na jeden fakt związany z przyznaniem Muratowiczowi chilatu. W znanych mi relacjach z pobytu na dworze perskim w czasach Safawidów to jedyny przypadek, kiedy audyencja została przerwana, a gość zagraniczny skierowany do skarbcza, aby tam założyć szatę honorową i już w niej powrócić do sali audiencyjnej. Przyznanie chilatu oznaczało w praktyce również zgodę szacha na wyjazd dyplomaty z Persji, który był zobowiązany do stawienia się w tym stroju na pożegnalnej audyencji.

Obdarowany honorową szatą przyjmował na siebie obowiązek lojalności wobec szacha oraz godnego reprezentowania jego osoby. Nie bez powodu Abbas I, po złożonych przez Muratowicza podziękowaniach za podarunek, powiedział do niego:

Bodaj zdrów, z szczęściem nosił [szaty – R.S.], toć daję za pewny zakład i pamiętne. Proszę cię, abyś w tej sukni Króla JMości Pana swego, brata mego, witał i rękę jego całował, a cokolwiek tu wdział i słyszał i cokolwiek uwidzisz i usłyszysz, abyś mu to powiedział²⁸,

a następnie poinformował Muratowicza, że przekaże mu list do króla polskiego. W ten sposób Abbas I uczynił Muratowicza również swoim wysłannikiem do Zygmunta III, któremu nie tylko miał przekazać list, ale również złożyć relację ustną z pobytu na dworze perskim.

Przedstawiony przebieg audyencji Ormianina zmusza do postawienia pytania – dlaczego szach potraktował kupca przysłanego przez króla Polski jak dyplomatę? Odpowiedzi należy szukać w zasadach funkcjonowania dyplomacji perskiej i sposobach traktowania Europejczyków przybywających do Persji przez samego Abbasa I i jego następców. Safawidzi nie utrzymywali stałych ambasad za granicą, a poselstwa wysyłało w celu realizacji konkretnych zadań politycznych

upon my back, and so conducted me into the king”; E. Kaempfer, *Amoenitatum exoticarum politico-physico-mediciarum fasciculi V*, Lemgoviae 1712, s. 65: „Galatam duplex toga constituit, una stolae loco, altera pallii veniens, utraque ultra suras demissa et ad habitum gentis facta ex panno aureo, argenteo, Attalico aut pretioso alio, flosculis distincto. Huic aliquando velamentum capitis (tulibaan) et femorale cingulum adjungitur, rarissime acinaces aureus”.

²⁷ Na temat fresku przedstawiającego Roberta Sherleya zob. K. Herrmann-Fiore, *Testimonianze storiche sull'evangelizzazione dell'oriente attraverso i ritratti nella Sala Regia del Quirinale*, w: *Da Sendai a Roma: un'ambasceria giapponese a Paolo V*, Roma 1990, s. 91-103; O. Mansour, *Picturing Global Conversion: Art and Diplomacy at the Court of Paul V (1605-1621)*, „Journal of Early Modern History”, 17, 2013, s. 525-559; M. Fujikawa, *Pope Paul V's Global Design: the Fresco Cycle in the Quirinal Palace*, „Renaissance Studies”, 30, 2014, 2, s. 192-217; L. Niayesh, *The Fabric of Silk Power in the Sherley Portraits*, w: *Early Modern Diplomacy, Theatre and Soft Power: The Making of Peace*, red. N. Rivère de Carles, London 2016, s. 205-220.

²⁸ *Relacyja Sefera Muratowicza*, s. 43.

i/lub handlowych. Często wysłannikami Abbasa I byli kupcy. Najlepszym tego przykładem są kontakty Persji z Wenecją. W latach 1600-1622 do Serenissimi przybyło siedem misji dyplomatycznych, których wykonawcami byli kupcy lub dostawcy dworu perskiego²⁹. Ich głównym zadaniem okazało się nie tylko prowadzenie negocjacji handlowych, ale również przekazanie doży listów szacha. Listy te zawierały deklaracje przyjaźni, ale wyzbyte były konkretnych propozycji współpracy politycznej czy wojskowej. Często uwzględniały jeszcze prośbę do doży o ułatwienia wysłannikowi działalności handlowej. Guglielmo Berchet nazywał ten typ wysłanników szacha „latori della lettere”, a Landa Niayesh zdefiniowała ich jako dyplomatów ekonomicznych („economics diplomats”)³⁰.

Abbas I wielu przybywających do niego misjonarzy i kupców zagranicznych uznawał za agentów dyplomatycznych. W samej relacji Muratowicza znajdujemy przykład związany z takim właśnie potraktowaniem kupca z Włoch. Opis drugiej audyencji zawiera informację o obecności na niej posła weneckiego³¹. Na tę wzmiankę Muratowicza zwrócił uwagę Giorgio Rota, wyjaśniając, że w tym czasie w Isfahanie nie przebywał żaden ambasador Wenecji, a byli tam natomiast dwaj kupcy – konwertyta żydowski Angelo Gradenigo i Giacomo Fava³². Bardziej prawdopodobne wydaje się, że posłem weneckim uczestniczącym w audyencji Sefera był Fava, którego portugalski misjonarz António de Gouvea nazwał wielkim faworytem szacha („grande valido do Rey”)³³. Podobnie Abbas I traktował Edwarda Monoxa, agenta angielskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej, o którym karmelita bosy Wincenty od św. Franciszka pisał:

There are in Persia English merchants, Lutherans and other sects, here to buy silk; and one of them who is the Chief and whom the rest obey resides in the city of Isfahan, the merchants in England choose him to receive the money, which they remit in order to purchase the silk... This English Agent is treated by the Shah like an ambassador³⁴.

²⁹ G. Rota, *Safavid Envoys in Venice*, w: *Enthalten in Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der Frühen Neuzeit*, wyd. R. Kauz, G. Rota, J. P. Niederkorn, Wien 2009, s. 221-222, *Archiv für Österreichische Geschichte*, 141; A. Guliyev, *Travelling Across Cultures: Some Aspects of the Safavid Envoys' Travels to Venice*, „Annali di Ca' Foscari. Serie orientale”, 59, 2023, s. 89-90.

³⁰ G. Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, Torino 1865, s. 5, 38; L. Niayesh, *The Fabric of Silk*, s. 208-209; A. Guliyev, *Safavids in Venetian*, s. 42-43.

³¹ *Relacja Sefera Muratowicza*, s. 38-39.

³² G. Rota, *Safavid Envoys in Venice*, s. 224-225, przypis 32; idem, *Under two lions: on the knowledge of Persia in the Republic of Venice (ca. 1450-1797)*, Wien 2009, s. 12-16.

³³ A. de Gouvea, *Relaçam em que se tratam as guerras e grandes victorias que alcançou o grãde rey da Persia Xá Abbas do grão turco Mahometto...*, Lisboa 1611, s. 20.

³⁴ [H. Chick], *A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal Mission of the XVIIth and XVIIIth Centuries*, 1, London 1939, s. 248-249.

Postrzeganie przez szacha kupców perskich i zagranicznych jako ważnych aktorów w relacjach dyplomatycznych z dworami europejskimi ma kluczowe znaczenie dla zrozumienia przebiegu pobytu wysłannika króla polskiego w Isfahanie. W swojej relacji Muratowicz podaje, że szach powiedział:

miałem u siebie posły różne, moskiewskie, angielskie, weneckie, papie-
skie, alem z żadnego nie jest kontent jako z tego człowieka, z którym
mogę językiem swoim mówić³⁵.

Inną istotną cechą dyplomacji perskiej, o której należy również wspomnieć w kontekście misji Muratowicza, jest wykorzystanie i rola werbalnych wiadomości w działaniach dyplomacji perskiej. Ahmad Guliyev, opisując najważniejsze cechy charakterystyczne tej dyplomacji w kontaktach z Wenecją, podkreśla istotne znaczenie komunikacji ustnej, ponieważ istniała zawsze obawa, że list z informacjami sekretnymi wieziony przez wysłannika szacha trasą prowadzącą przez imperium osmańskie może dostać się w ręce tureckie³⁶. Dlatego oficjalne listy Safawidów często ograniczały się do pozdrowień skierowanych do europejskiego władcy, zapewnień o przyjaźni i akredytacji wysłannika. Abbas, przyjmując Muratowicza i wiedząc, że podróżował on przez Turcję, zapewne nie był zaskoczony brakiem listu od Zygmunta III i liczył się z możliwością uzyskania informacji bezpośrednio od samego kupca. Przytoczone wyżej słowa szacha skierowane do Sefera, podczas drugiej audiencji, w których nakazuje mu złożenie ustnej relacji królowi polskiemu z tego, co widział i słyszał na dworze perskim, oraz wydane mu jeszcze raz podobne polecenie, kiedy opuszczał on orszak podążający do Mashhadu: „Pamiętaj, com z tobą mówił, a proszę cię, donieś to do uszu wiernie Króla JMci, Pana twego”³⁷, potwierdzają znaczenie komunikacji werbalnej w działaniach dyplomacji perskiej. Pomimo niewielkiej ilości źródeł polskich z przełomu wieków XVI i XVII dotyczących Persji wydaje się, że takie osoby jak Krzysztof Dzierżak posiadały na tyle szeroką wiedzę, że wysłanie kupca ormiańskiego po zakup dywanów stanowiło świadomą decyzję dworu królewskiego, a jej celem było nawiązanie bezpośrednich relacji z Abbasem I.

Kupiec ormiański jako dyplomata Zygmunta III

Wymiar dyplomatyczny podróży Muratowicza do Persji najobszerniej przedstawił Michał Połczyński. Badacz ten uważał, że król, korzystając z usług ormiańskiego kupca, nawiązał dialog z Safawidami, aby realizować własny plan polityczny wobec Imperium Osmańskiego i Moskwy, dwóch głównych rywali

³⁵ *Relacja Sefera Muratowicza*, s. 43.

³⁶ A. Guliyev, *Safavids in Venetian*, s. 53-55.

³⁷ *Relacja Sefera Muratowicza*, s. 45.

Rzeczypospolitej polsko-litewskiej³⁸. Podkreślał jednak zdecydowanie mocniej antyturecki cel misji³⁹. Jego zdaniem Muratowicz udawał się do szacha jako prywatny królewski poseł/wysłannik („private royal envoy”), ponieważ sejm Rzeczypospolitej miał wyłączne prawo („exclusive right”) określania polityki zagranicznej kraju⁴⁰ i w ówczesnej sytuacji politycznej nie był skłonny do otwartego zwracania się do Safawidów w celu zawarcia antyosmańskiego sojuszu⁴¹.

Nie podzielam tego poglądu, na przełomie wieków XVI i XVII bieżąca polityka zagraniczna i dyplomacja były bowiem kompetencją króla współpracującego z kanclerzami, hetmanami i innymi ministrami tak z Korony, jak i z Litwy. Nie wchodząc w szczegóły, chciałbym zwrócić uwagę, że wśród polskich badaczy dziejów dyplomacji występuje bardzo silna tendencja do interpretacji znacznie zawężających samodzielność króla w zakresie polityki zagranicznej i przypisywanie sejmowi, a zwłaszcza senatowi, roli, jakiej te instytucje nie posiadały, tak z punktu widzenia obowiązującego prawa, jak również doktryny i praktyki polityczno-dyplomatycznej, aż do połowy XVII wieku.

Relacja Muratowicza zarówno pod względem treści, jak i kompozycji nie odbiega od innych składanych przez dyplomatów polskich na przełomie XVI i XVII wieku. Zawiera ona opis drogi i nawiązania kontaktu z urzędnikiem przygotowującym audiencję dla przybyłego posła, przebieg pierwszej, drugiej i ewentualnie kolejnej audiencji ze streszczeniem mowy dyplomaty i przebiegiem rozmowy z przyjmującym władcą (czasami w formie dialogu). Nie ulega wątpliwości, że Ormianin został świetnie przygotowany do misji zarówno w zakresie protokołu dyplomatycznego, jak i wiedzy politycznej. Z relacji wynika, że pierwszoplanową rolę odegrał w tym dworzanin królewski Krzysztof Dzierżek. Ten tłumacz języków wschodnich i dyplomata był też zapewne autorem koncepcji wysłania kupca w roli dyplomaty. Realia handlowe w Persji wskazywały, że najlepiej takie

³⁸ M. Pełczyński, *The „Relacja” of Sefer Muratowicz*, s. 62: „By engaging the services of this agent, the king pursued his own political agenda with regard to two of the Commonwealth’s main rivals, the Ottoman Empire and Muscovy, by entering into dialogue with the Safavids”.

³⁹ *Ibidem*, s. 65-66: „It is evident, however, that there were ulterior political motives behind Muratowicz’s sojourn in Safavid lands; the desire to ensure open and regular contact with a potential ally against the Ottoman empire was the main reason that the king sought to reopen friendly relations with Persia at the turn of the seventeenth century”.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 62: „By privately engaging a member of the Armenian community, which was under the direct clientage of the Crown, King Sigismund III Vasa effectively circumvented his parliament’s legal right to determine the Commonwealth’s foreign policy and re-opened dormant channels of communication with the Safavid Shah, ‘Abbas I’. Problematyczne jest również twierdzenie tego badacza o ponownym otwarciu kanałów komunikacji, jeśli funkcjonowały one jedynie w okresie panowania Uzun Hasana w latach 1472-1478, a stroną aktywną była dyplomacja perska.

⁴¹ *Ibidem*, s. 72.

zadanie powierzyć Ormianinowi. Nie bez powodu w rozmowie z Abbasem I Muratowicz informował go, że Dzierżek jest dragomanem „tureckiego, arabskiego i perskiego języka”⁴². Wysłała w ten sposób również wyraźny sygnał o znajomości nie tylko obyczajów perskich, ale również o otwarciu Rzeczypospolitej na sprawy państwa Safawidów.

Kluczowe znaczenie dla zrozumienia zarówno genezy, jak i celów pobytu Muratowicza ma druga audyencja. Jego wypowiedź dotyczyła czterech tematów: poselstwa Sherleya i Hosejna, stosunków Rzeczypospolitej z Moskwą, relacji Zygmunta III z cesarzem oraz aktualnej sytuacji politycznej na pograniczu Polski, Węgier i Turcji (Mołdawia i Wołoszczyzna). Omawiając relacje z Moskwą i cesarzem, sięgał po argumenty z zakresu historii, której on, jako Ormianin pochodzący z Turcji, nie był nawet biernym obserwatorem. Dobór tematów i przedstawionych przykładów wraz z wskazaniem celów ich użycia musiał zostać opracowany na dworze królewskim. Stanowiły one stały element instrukcji, jaką otrzymywał poseł. Relacje, jakie składał dyplomata po zakończeniu swej misji bardzo często odnosiły się do instrukcji i stanowiły sprawozdanie z realizacji zadań w niej przedstawionych. Analizując relację Muratowicza, można przypuszczać, że zawarte w niej tematy i sposoby postępowania pokrywają się zapewne z instrukcją, jaką otrzymał, i wtórne znaczenie ma to, czy była ona ustna czy pisemna.

W pierwszej kolejności Muratowicz miał poinformować szacha, że Zygmunt III nie otrzymał jego listów, które wieźli Sherley i Hosejn. Przebieg ich pobytu w Moskwie stwarzał okazję do przedstawienia stanu stosunków Rzeczypospolitej z Wielkim Księstwem Moskiewskim. W dwóch rozmowach, jakie odbył Ormianin z Thamaspą przed drugą audyencją, to właśnie sprawy moskiewskie dominowały, ponieważ, jak poinformował go wezyr, miały one być przedmiotem rozmów z szachem. Opis pobytu poselstwa Godunowa w Isfahanie dołączony przez Muratowicza do relacji wskazuje, że jego rozmowy z wezyrem na tematy moskiewskie były znacznie dłuższe i bardziej szczegółowe niż te zawarte w samej relacji⁴³. Zadaniem Muratowicza było przeciwstawienie się na dworze perskim antypolskiej propagandzie moskiewskiej. Temu celowi służyło przedstawienie przebiegu zwycięskich wojen króla Stefana Batorego, które nie zakończyły się zdobyciem Moskwy i podporządkowaniem Księstwa państwu polsko-litewskiemu tylko na skutek próśb papieża i samego Iwana IV o zawarcie pokoju. W tym kontekście wskazał na bezpodstawne używanie przez Borysa Godunowa tytułu cesarza Wszechrusi. Dla przeciwstawienia się temu oszustwu wykorzystał otrzymany od Zygmunta III list wolny (*salvus conductus*) zawierający w intytulacji

⁴² *Relacja Sefera Muratowicza*, s. 37.

⁴³ „Przyjazd posła wielkiego kniazia moskiewskiego do króla JMci perskiego”, w: *Relacja Sefera Muratowicza*, s. 45-47.

króla polskiego tytuł księcia Rusi. W ten sposób przenosił na dwór perski aktualną wówczas w relacjach polsko-moskiewskich sprawę tytułu cara. Wskazuje to, że Muratowicz dobrze poznał w czasie pobytu w Warszawie przebieg rokowań z Borysem Godunowem, toczonych w czasie pobytu poselstw Michała Ignatiewicza Tatiszczowa i diaka Iwana Maksymowa, oraz ustaleń związanych z przygotowaniem wielkiego poselstwa Lwa Sapiehy do Moskwy⁴⁴.

Jak w każdej misji dyplomatycznej, tak i w tej duży wpływ na jej przebieg i działania posła wywierała aktualna sytuacja polityczna na dworze jego pobytu. Najistotniejsze znaczenie miał przyjazd do Isfahanu, na dwa tygodnie przed przybyciem Muratowicza, poselstwa Aleksandra Żirowa-Zasiekina wraz z powracającym z Moskwy posłem szacha Pir Kuli Begiem⁴⁵. Cele i przebieg tego poselstwa pozwalają zrozumieć, dlaczego Abbas I i wezyr Thamaspa głównym tematem rozmów uczynili pozycję Borysa Godunowa wśród władców państw europejskich. Wezyr przed drugą audiencją informował polskiego wysłannika:

tu jest poseł rosyjski, który dał tę sprawę Królowi, Panu naszemu, wyliczając mu i opowiadając obyczaje cesarza chrześcijańskiego, króla francuskiego, angielskiego, weneckiego, inszych państw i książąt, że król polski daje trybut cesarzowi, panu jego,

zaś Abbas I pytał: „Gościu, azaż jest większy cesarz na świecie, jako cesarz moskiewski?”⁴⁶.

Głównym celem poselstwa Żirowa-Zasiekina było podpisanie sojuszu moskiewsko-perskiego. Traktat przymierza, który przywiózł poseł, znakomicie

⁴⁴ K. Tyszkowski, *Poselstwo Lwa Sapiehy w Moskwie*, Lwów 1927, *passim*; A. Czwołęk, *Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego*, Toruń 2012, s. 135-157.

⁴⁵ Dokumenty związane z poselstwem Aleksandra Żirowa-Zasiekina opublikowane zostały w: *Памятники дипломатических и торговых сношений Московской Руси с Персией*, 2, *Царствование Бориса Годунова, Василия Шуйского и начало царствования Михаила Федоровича*, red. Н. И. Веселовский, Санкт-Петербург 1892, s. 1-143. Spośród opracowań wymieniać należy przede wszystkim: П. П. Бушев, *История посольств и дипломатических сношений русского и иранского государств в 1586–1612 гг.*, Москва 1976, s. 358-369; И. В. Магилина, *Проект антиitureцкого договора между Московским государством Персией в 1600 году (реконструкция по материалам посольства кн. А. Ф. Жирово-Засекина)*, „Вестник ВолГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения”, 1, 2008, s. 145-155, [on-line:] <https://cyberleninka.ru/article/n/proekt-antitureckogo-dogovora-mezhdu-moskovskim-gosudarstvom-i-persiey-v-1600-godu-rekonstruktsiya-po-materialam-posolstva-qn-a-f-zhirovo> (dostęp: 22 września 2024); A. A. Andreev, E. P. Pischurnikova, S. E. Kostikov, *Несостоявшийся союз: российско-иранские отношения накануне Смутного времени в иранской и российской историографии / Valueless Union: Russian-Iranian Relations Before the Time of Troubles in the Interpretation of Iranian and Russian Historiography*, „Новое прошлое / The New Past”, 3, 2020, s. 96-97.

⁴⁶ Oba cytaty z: *Relacyja Sefera Muratowicza*, s. 38-39.

odbijał imperialne ambicje Borysa Godunowa. Rosyjska badaczka Inessa Magilina, analizując treść proponowanego przez Moskwę antytureckiego traktatu, wskazała, że w wersji przedstawionej do podpisu Abbasowi I zasadniczym problem była sprawa preponderancji⁴⁷. Szach musiałby uznać wyższość cara, który po zajęciu Astrachania i Kazania miał się za „białego cara”, potomka chana Dżoczi, najstarszego syna Czyngis-chana, władcy perscy zaś byli następcami Hulagu-chana, syna Tołuj-chana, najmłodszego syna twórcy imperium mongolskiego. Według obowiązującej na Wschodzie preponderancji władców car moskiewski stałby znacznie wyżej od władcy perskiego i nabywałby status króla w stosunku do szacha. Magilina zwraca uwagę, że często powtarzające się w traktacie słowo „braterstwo”, używane dla określenia relacji między

obu władcami, rzeczywiście miało miejsce, choć nie w zachodnioeuropejskim sensie, według którego wszyscy monarchowie bracia są równi między sobą. Tutaj pojęcie ‘braterstwa’ nie oznacza równej relacji, ale relację między starszym bratem, władcą moskiewskim, a młodszym bratem, szachem perskim⁴⁸.

Co więcej, Godunow domagał się od szacha złożenia przysięgi wierności (шерть – szert)⁴⁹. Nie było możliwe, aby władca Persji przyjął tak upokarzające warunki. Przedstawione tu okoliczności poselstwa Żirowa-Zasiekina pozwalają lepiej zrozumieć przebieg misji Muratowicza i treść jego relacji. Abbas I mógł czuć się obrażony na Godunowa zarówno treścią traktatu, jak i zachowaniem jego posła. Dlatego wezyr i sam szach w pierwszej kolejności w rozmowach z Muratowiczem pytali go o pozycję cara w Europie i stan relacji polsko-moskiewskich. Wyjaśnienia Muratowicza przedstawiane na dworze perskim i dotyczące Moskwy stawały się wiarygodne w konfrontacji z traktatem przymierza przedłożonym przez Żirowa-Zasiekina i zapewne jego mową podczas audiencji oraz przywiezionym przez Pir Kuli Bega listem Godunowa do Abbasa I⁵⁰, w którym car informował szacha, że poselstwo Sherleya i Hosejna nie mogło wjechać do Polski z powodu niepokojów na Litwie.

⁴⁷ И. В. Магилина, *Проект антитурецкого договора*, s. 145-148.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 148.

⁴⁹ W tym miejscu należy zaznaczyć, że historiografia rosyjska bardzo zdawkowo traktuje relację Muratowicza w pracach dotyczących poselstwa Żirowa-Zasiekina, na przykład П. П. Бушев, *История посольств и дипломатических сношений*, s. 358-369 nawet o niej nie wspominał i uważał, że poselstwo moskiewskie nie dotarło do Persji; И. В. Магилина, *Проект антитурецкого договора*, s. 151 zaledwie wspomina o niej w kilku zdaniach, pomimo że już w pierwszej połowie XIX wieku Aleksander I. Turgieniew w *Historica Russiae Monumenta ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothecis*, 2, Petropoli 1842, s. 50-53 opublikował „Przyjazd posła wielkiego kniazia moskiewskiego do króla JMci perskiego” (błędnie nazwany przez Magilinę jako *avvizi*).

⁵⁰ И. В. Магилина, *Проект антитурецкого договора*, s. 150.

W świetle dokumentów związanych z poselstwem moskiewskim informacja, przekazana Muratowiczowi przez wezyra Thamaspę, że „król polski daje trybut cesarzowi moskiewskiemu” – jak twierdził Żirow-Zasiekin – jest prawdziwa. Dowodzi to prowadzenia antypolskiej propagandy na dworze perskim przez dyplomatów Borysa Godunowa. Dezinformacja była jednym z podstawowych narzędzi realizacji celów politycznych w trakcie pobytu poselstwa w Isfahanie, co znajduje odbicie w instrukcji, jaką otrzymali dyplomaci⁵¹. Nakazywano w niej posłom, aby w rozmowach podkreślali, że Godunow jest carem Wszechrusi, a jednocześnie w całym bardzo obszernym tekście nie pada ani razu słowo Polska, ani wśród wymienianych władców europejskich, ani nawet w kontekście koalicji antytureckiej⁵². Tekst instrukcji zawiera tak kuriozalne sformułowania, jak na przykład król litewski⁵³. Posłom polecono, aby na pytanie Persów o brak w antytureckiej koalicji króla Litwy odpowiadali, że car jest sprzymierzony z Zygmuntem⁵⁴. Z kolei w odpowiedzi na pytanie, dlaczego poselstwo Sherleya i Hosejna ominęło Litwę (Polskę) mieli odpowiadać, że król litewski Zygmunt pozostaje w przymierzu z Turcją, sułtanem tureckim i po przekroczeniu przez dyplomatów granicy z Litwą nakazałby ich aresztowanie i przekazanie sułtanowi⁵⁵.

Instrukcja Godunowa dla posłów pozwala zrozumieć opisane przez Muratowicza okoliczności związane z pierwszą audiencją Żirowa-Zasiekina u szacha i wyjaśnia, dlaczego tak desperacko odmawiał on pocałowania Abbasa I w stopę. Uwiarygodnia również relację Ormianina o tym wydarzeniu. Wyjaśnia również powody nieobecności posła moskiewskiego podczas drugiej audyencji Muratowicza, ponieważ mógł się on obawiać konfrontacji z wysłannikiem króla polskiego.

Poselstwo Żirowa-Zasiekina do Persji zakończyło się niepowodzeniem przede wszystkim ze względu na wybujałe, imperialne ambicje Borysa Godunowa. Abbas I nie mógł przyjąć obrażających i podważających jego prestiż warunków traktatu przymierza. Czy misja Muratowicza odegrała jakąś rolę w odrzuceniu przez szacha propozycji moskiewskich? Wydaje się jednak, że nie, ponieważ już sama treść przywiezionego traktatu była nie do przyjęcia dla władcy Persji. Niemniej Ormianin mógł odsłonić przed Abbasem I metody działania Borysa Godunowa, nadszarpnąć jego wiarygodność i reputację.

Kolejnym ważnym tematem w mowie Muratowicza stały się relacje z cesarzem Rudolfem II, a ich charakterystyka może budzić zaskoczenie czytelnika.

⁵¹ Instrukcja w *Памятники дипломатических и торговых*, 2, s. 30-54.

⁵² *Ibidem*, s. 47. Jako członków koalicji, poza Moskwą i Persją, wymieniono: cesarza, papieża, króla hiszpańskiego i władców Rzeszy, w tym księcia pomorskiego. Treść wspomnianego przymierza, które przedstawiono szachowi, wskazuje, że Abbas I musiałby wspomóc Moskwę między innymi w przypadku wojny z Rzeczpospolitą.

⁵³ *Ibidem*, s. 30-31, 41, 47, 51.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 47.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 51-52.

Był to jednak zabieg retoryczny, ustalony na dworze polskim i dostosowany do mentalności władców Wschodu. Muratowicz wątek ten rozpoczął od podkreślenia przyjaznych więzi łączących szacha z Rudolfem II i podkreślenia potęgi cesarza wśród władców chrześcijańskich. Natychmiast jednak dodał, że nie mniej potężny jest również król polski. Dla zilustrowania tej siły i pozycji Zygmunta III przedstawił historię jego rywalizacji o tron polski z arcyksięciem Maksymilianem, bratem cesarza. Opowiedział o wyścigu obu kandydatów do Krakowa, rozbiciu wojsk habsburskich pod Byczyną i wzięciu do niewoli arcyksięcia. Zygmunt III okazał się jednak królem łaskawym, ponieważ na prośbę papieża, cesarza i innych władców chrześcijańskich dobrowolnie wypuścił na wolność Maksymiliana. Następnie płynnie przeszedł do przedstawienia aktualnej sytuacji na terenach objętych działaniami wojennymi hospodara Michała Walecznego (Mołdawia, Wołoszczyzna i Siedmiogród), jedynie po to, aby pokazać, że po zwycięskich walkach hospodara z Turcją i cesarzem król polski był jedynym władcą, który go pokonał (bitwa pod Bukowem). Należy podkreślić, że to jedyny fragment w relacji, w którym pojawia się temat Turcji. Nie ma więc potwierdzenia teza Połczyńskiego, że poprzez misję kupca ormiańskiego Zygmunt III realizował plan polityczny wobec imperium osmańskiego, co najwyżej można przyjąć za Brzozowskim i Kołodziejczykiem, że jednym z jego zadań było sprawdzenie nastawienia Abbasa I do ewentualnego przymierza antytureckiego, pamiętając jednak, że w samej relacji nie znajdujemy takich informacji.

Celem Muratowicza było więc pokazanie siły militarnej króla polskiego i jego, nie mniejszego od cesarskiego, prestiżu oraz zachęcenie Abbasa I do nawiązania współpracy z Zygmuntem III. O takim celu pisze zresztą sam autor relacji:

Jakoż tenże Dzierżek [...] mi powiedział, że przyjaźń Króla JMci polskiego jest i może być pożyteczniejsza szachowi JMci perskiemu niżli pana inszego chrześcijańskiego. I w tym mi też dał naukę, abym mógł poznać i do przyjaźni przywieść szacha JMci perskiego z Królem JMci polskim⁵⁶.

W ówczesnej sytuacji najbardziej pożądanym przez Zygmunta III dowodem na nawiązanie przyjaznych więzi między królem a szachem byłoby wysłanie do Polski poselstwa perskiego lub co najmniej listu. Muratowicz na audyencji pożegnanej zachował się jak doświadczony dyplomata, kiedy już bowiem wiedział, że otrzyma list, a Abbas I zastanawiał się, jaki upominek przesłać królowi, powiedział do szacha:

Mnie tu nie posłano dla brania upominków... Ale jeśli WKMoć chcesz posłać, pošlij przez swego, a ja go doprowadzę do Króla JMci i służyć mu będę w drodze⁵⁷.

⁵⁶ *Relacja Sefera Muratowicza*, s. 37.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 44-45.

Taka propozycja nie mogła być samodzielną inicjatywą Ormianina, lecz musiała być uzgodniona na dworze królewskim. Wprawdzie Abbas I odmówił wysłania posła wraz z Muratowiczem, to go zapewnił, że do Polski w odpowiednim czasie przybędzie jego poselstwo. Szach dotrzymał słowa. W 1605 roku do Zygmunta III przybyło poselstwo Mahdiego Kuli Bega, Turkmena, i w tymże roku wysłano poselstwo Aliego Kuli Bega (dotarło jednak dopiero w 1609 roku), a w 1608 roku na dworze polskim zjawił się Robert Sherley.

Geneza misji Muratowicza

Badacze są zgodni, że genezę misji Muratowicza należy wiązać z poselstwem Antony'ego Sherleya i Hosejna Ali Bega do władców europejskich, w trakcie którego Borys Godunow nie tylko przejął list do Zygmunta III, ale zabronił poselstwu przejazdu przez Polskę. Wiele przesłanek wskazuje na to, że motywy króla polskiego, aby wysłać swojego wysłannika do Persji były znacznie głębsze i wiązały się z podjętymi przez władców państw europejskich działaniami mającymi doprowadzić do współpracy z Abbasem I i to na kilku płaszczyznach: politycznej (sojusz antyturecki), handlowej (przede wszystkim jedwab) i religijnej (tolerancja dla chrześcijan i misje). Wszystkich tych problemów dotyczyły propozycje szacha przedstawiane przez jego ambasadorów. Władcy europejscy zaraz po przybyciu Sherleya i Hosejna rozpoczęli niezwykle wyścig o to, kto pierwszy dotrze do Isfahanu i zbuduje sobie najsilniejszą pozycję na dworze perskim. Zygmunt III uznał, że i jego nie może zabraknąć w tej rywalizacji.

W rozpoznanych źródłach polskich z lat 1599-1604 brak praktycznie informacji o poselstwie Sherleya i Hosejna. To właśnie relacja Muratowicza poświadcza, że na dworze polskim najpóźniej pod koniec roku 1600 zdobyto na tyle dużo ważnych informacji o tym poselstwie i jego następstwach na dworach Europy, że król podjął decyzję o natychmiastowym wysłaniu do Abbasa I swojego przedstawiciela. W tym miejscu wskażę jedynie najważniejsze kierunki, z których mogły napływać informacje dotyczące perskiego poselstwa, a jako datę końcową przyjmuję luty 1601 r., ponieważ 1 kwietnia Muratowicz wypłynął statkiem z Mangalii.

Moskwa

Poselstwo perskie przebywało na terenie tego państwa od października 1599 do czerwca 1600 roku. Tak długi jego pobyt stwarzał duże możliwości dotarcia do informacji o nim i celach jego misji do Europy Zachodniej, na obszar Rzeczypospolitej. Jeden z możliwych i ważnych kanałów wskazał w relacji sam Muratowicz, kiedy informował wezyra Thamaspę, że wiadomość o poselstwie perskim i liście szacha do Zygmunta III otrzymał od kupca, który przybył

z Moskwy⁵⁸. Po obraniu Borysa Godunowa na wielkiego księcia znacznie zaostrzyły się relacje polsko-moskiewskie, a upływający termin rozejmu zawartego w Jamie Zapolskim groził wręcz wybuchem wojny, tym bardziej kiedy ją rozpoczęli Szwedzi w Inflantach. W tym czasie docierały na dwór królewski informacje o wydarzeniach w Moskwie. Dobrym przykładem może być list króla do Lwa Sapiehy ze stycznia 1599 roku⁵⁹, w którym nakazywał urzędnikom litewskim wzmożenie działań wywiadowczych dotyczących sytuacji na dworze moskiewskim oraz niedopuszczenie do przekazywania informacji z domu rakuskiego do Moskwy. Kolejnym kanałem informacji mogli być dyplomaci zaangażowani w rokowania dotyczące odnowienia rozejmu. Od maja do lipca 1600 roku w Moskwie przebywał goniec królewski Bartłomiej Berdowski w celu uzyskania gļejtu dla wielkiego poselstwa⁶⁰. Wreszcie i samo wielkie poselstwo z kanclerzem litewskim Lwem Sapiehą na czele, liczące ponad 1000 osób, które przybyło do Moskwy w połowie października 1600 roku, stwarzało wielkie możliwości uzyskania informacji o pobycie posłów zagranicznych na dworze Godunowa, przynajmniej w ciągu ostatniego roku. Nie przypadkowo w drugiej połowie września z Moskwy wyjechały poselstwa Pir Kuli Bega i Żirowa-Zasiekina.

Rzym i Wenecja⁶¹

Jeszcze w czasie pobytu na terenie Persji Sherley i członek jego orszaku augustinianin Nicolas de Melo napisali listy do króla Hiszpanii i kilku innych osób z informacją o poselstwie Abbasa I do władców Europy. Z tą korespondencją do Włoch wyjechał Michel Angelo Corrai z Aleppo, który pod koniec listopada 1599 roku przybył do Wenecji, a następnie udał się do Mantui i Rzymu. Jego relacja oraz przywiezione listy sprawiły, że na przełomie roku 1599 i 1600 papież Klemens VIII posiadał wiarygodne wiadomości o dyplomatach szacha zmierzających na dwory europejskie. Kolejnym ważnym momentem dla obiegu informacji o perskim poselstwie było przybycie pod koniec maja 1600 roku do Wenecji kupca Asada Bega, którego Abbas I wysłał z tajną misją do Europy w celu śledzenia przebiegu podróży poselstwa Sherleya i Hosejna. W tym samym czasie do

⁵⁸ *Ibidem*, s. 36-37. Muratowicz w rozmowie z wezyrem dodał, że tę informację od kupca otrzymał tuż przed wyjazdem ze Lwowa, wydaje się jednak, że był to wybieg dyplomatyczny, wskazujący na jego niewielką wiedzę, tym bardziej że za chwilę mówił o informacjach z dworu cesarskiego.

⁵⁹ Zygmunt III do Lwa Sapiehy, Warszawa 21 stycznia 1599, w: A. Czwołek, *Listy Zygmunta III, króla polskiego do Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego z lat 1598-1622*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, 22, 2004, s. 229-230.

⁶⁰ K. Tyszkowski, *Poselstwo Lwa Sapiehy*, s. 38, 48.

⁶¹ Okoliczności związane z genezą poselstwa papieskiego do Abbasa I wraz z literaturą przedmiotu przedstawiłem szczegółowo w artykule *Dotrzeć do tronu szacha*, s. 177-189.

Serenissimy przybyli także powracający z Indii przez Persję Portugalczycy Diego de Miranda oraz Francisco da Costa, jezuita z Goa. Suma informacji, jakie zebrał Rzym na temat sytuacji w Persji i zmierzającego do papieża poselstwa perskiego sprawiła, że w sierpniu 1600 roku w Kurii zdecydowano o wysłaniu poselstwa do Abbasa I. Ostatecznie dopiero w styczniu 1601 roku Klemens VIII zdecydował się powierzyć tę misję Portugalczykom – Diegowi de Mirandzie i Franciscowi da Coscie. Trasa ich podróży wiodła przez Rzeczpospolitą, na terenie której przebywali w lipcu i sierpniu 1601 roku, a więc już po wyjeździe Muratowicza. Wydaje się, że w tym przypadku głównym kanałem, którym mogły docierać informacje nie tylko związane z poselstwem perskim, ale również z przygotowaniem Kurii do wysłania swoich ambasadorów do Abbasa I, była dyplomacja papieska. Szczególnie ważne znaczenie mają tu akta nuncjusza apostolskiego w Rzeczypospolitej Claudia Rangoniego. Istotnym motywem działań Klemensa VIII była potrzeba wyprzedzenia obecności poselstw władców świeckich na dworze perskim. To miało być dowodem na jego prymat w Europie nie tylko w wymiarze religijnym, ale również politycznym. Zapewne informacje o głośnym wówczas temacie spraw związanych z relacjami Europy z Persją mogli posiadać również świeccy i duchowni Polacy przebywający we Włoszech. Moim zdaniem to właśnie napływające z Rzymu i Wenecji wiadomości o przygotowywanym poselstwie szacha sprawiły, że Zygmunt III podjął z końcem lata 1600 roku decyzję o wysłaniu Muratowicza do szacha.

Praga

Poselstwo perskie uroczyście wjechało do Pragi 20 października 1600 roku i przebywało na dworze Rudolfa II do 7 lutego 1601 roku. Na dwór polski musiały docierać informacje nie tylko o pobycie dyplomatów w Pradze, ale zapewne też o trwającej od końca sierpnia podróży przez całe Niemcy (od Emden przez Oldenburg, Erfurt i Lipsk). O tym, że Zygmunt III wiedział o pobycie poselstwa perskiego na dworze cesarskim zaświadcza sam Muratowicz⁶². Jest bardzo prawdopodobne, że ważnym źródłem informacji mógł być Abraham von Dohna, poseł Rudolfa II do Zygmunta III, wysłany do Polski wkrótce po przybyciu poselstwa perskiego do Pragi⁶³. Król polski mógł być pewien, że cesarz w związku z wojną z Turcją i wobec zbliżenia z Godunowem dość szybko wyśle ambasadora do Abbasa I, licząc na wsparcie Persów w walce z sułtanem. Już pod koniec stycznia

⁶² *Relacja Sefera Muratowicza*, s. 37.

⁶³ Rudolf II do Zygmunta III, Praga 25 października 1600, i Zygmunt III do Rudolfa II, Nowe Miasto Korczyn 17 listopada 1600, w: *The House of Vasa and The House of Austria. Correspondence from the Years 1587 to 1668. Part I: The Times of Sigismund III, 1587–1632*, 1, red. R. Skowron, Katowice 2016, s. 410-414.

1601 roku Rudolf II wyprawił swojego kuriera Michaela Schielego do Moskwy i Isfahanu z listami zapowiadającymi przybycie poselstw. Z obawy przed zatrzymaniem i ewentualnym przejęciem listów przez Zygmunta III ten kurier cesarski nie podróżował przez Rzeczpospolitą. Statkiem dotarł do Prus Książęcych, a stąd do Rygi (była jeszcze w rękach polskich), a następnie przez obszary zajęte przez Szwedów w Inflantach przybył do Moskwy w połowie maja. Borys Godunow nie pozwolił mu jednak kontynuować podróży do Persji i przejął listy Rudolfa II do Abbasa I. Przesłał je do Żirowa-Zasiekina, który wręczył je szachowi w imieniu cesarza⁶⁴. Dwór praski nie spieszył się jednak z wysłaniem poselstwa do Isfahanu. Ostatecznie Rudolf II ambasadę powierzył węgierskiemu szlachcicowi Istvanowi Kakasowi, który dopiero pod koniec sierpnia 1602 roku wyruszył do Persji⁶⁵. Poselstwo podróżowało przez Rzeczpospolitą w dniach 2 września (Częstochowa) – 25 października (Dorogobuż). W tym czasie Muratowicz był już w Polsce, złożył Zygmuntowi III relację z pobytu w Persji i przekazał list Abbasa I.

Listy Abbasa I i Zygmunta III

Badacze misji Muratowicza zwracali uwagę na zawartą w relacji informację o liście szacha do Zygmunta III. W trakcie badań archiwalnych udało mi się odnaleźć nie tylko list Abbasa I do króla, ale również odpowiedź Zygmunta III na ten list.

Pierwszy z nich jest tłumaczeniem z języka perskiego lub tureckiego na polski dokonany przez Krzysztofa Dzierżka. Stanowi bardzo ważne źródło, ponieważ potwierdza nie tylko wiele informacji zawartych w relacji Sefera, ale świadczy również o sukcesie Zygmunta III i dyplomacji Rzeczpospolitej w nawiązaniu relacji z Persją. Dowodzi także sprawności organizacyjnej i dużych umiejętności włączania się polsko-litewskiej dyplomacji w rywalizację z państwami europejskimi i Moskwą w odniesieniu do spraw wschodnich.

⁶⁴ Na temat podróży Michaela Schielego i wiezionych przez niego listów Rudolfa II zob. *Памятники дипломатических сношений Древней России с державами иностранными*, 2, *Памятники дипломатических сношений с Империей Римской (с 1594 по 1621)*, Санкт-Петербург 1852, szp. 753-788; *Памятники дипломатических и торговых*, 2, s. 77-78; И. В. Магилина, *Проект антитурецкого договора*, s. 150-151.

⁶⁵ Istvan Kakas zmarł w trakcie podróży na terenie Persji w październiku 1603 roku, zastąpił go sekretarz poselstwa, czeski szlachcic Georg Tectander z Jablonného, który opisał podróż i pobyt w Persji w pracy *Iter persicum. Kurtze doch ausführliche und warhafftige Beschreibung der Persianischen Reisz...*, Missen 1609; na temat Kakasa i poselstwa zob. I. Schwarcz, *Iter persicum Tectanders und sein Rußlandbild*, w: *Russland, Polen und Österreich in der Frühen Neuzeit: Festschrift für Walter Leitsch zum 75. Geburtstag*, Wien 2003, s. 191-210; P. Ács, *Iter Persicum: In Alliance with the Safavid Dynasty against the Ottomans?*, w: *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541-1699*, 2, *Diplomacy, Information Flow and Cultural Exchange*, red. S. Brzeziński, Á. Zarnóczki, Newcastle upon Tyne 2014, s. 31-50.

Dzierżek, tłumacząc list Abbasa I, podał ogólną datę jego wystawienia „Datum diebus Octobris Luna 1601”. Można go jednak datować znacznie dokładniej. Wiemy bowiem, że Muratowicz otrzymał list podczas ostatniej audiencji u szacha, który następnego dnia, 13 września (15 Rabi I/1010), wyruszył na pielgrzymkę do Maszhadu⁶⁶. List więc najprawdopodobniej został wystawiony 12 września lub kilka dni wcześniej, ale na pewno jednak po 10 września, bo na drugiej audiencji (2 września) szach zapowiadał, że napisze do króla. Udało się odnaleźć dwie kopie tego listu. Pierwsza, która jest podstawą wydania, znajduje się w zbiorach Biblioteki PAN w Kórniku w rękopisie 306, druga w zbiorach Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. W. Stefanyka (Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України: f. 5, op. 1, spr. 1453, s. 45-46).

Szach Abbas Król Perski
W Imię najwyższego Boga.

Do wysokiego Majestatu sławnego, potężnego i straszliwego wszem nieprzyjaciółom Zygmunta oznajmujemy szczerzy i uprzejmy chęci i powolności z pozdrowieniem przystojnym tak wielkiego, zacnego, potężnego i wszemu światu ogłoszonego Cesarza, który tak wielkie, szerokie i wszemi bogactwy opływające państwa ma i między wielkimi a potężnymi pany, Pana Jezusowej nauki naśladowującami Cesarzami, najwyższym i najpotężniejszym Cesarzem słusznie ma być nazwan, i który potężnie z woli Bożej z nędznych i ubogich wielkie pany, książęta i króle czyni i upadłe na ^awysokie^a miejsca stawia Cesarzowi nad Cesarzmi państw narodu polskiego, któremu P.[an] Bóg niech da swe ś[więte] błogosławieństwo. Oznajmujemy do wysokiego Majesta[tu] Ś[więtej] W[aszej] K[rólewskiej] M[ości], iż w tych dniach Septembra miesiąca uczciwy i godny pochwały niewolnik i poddany S.W.K.M. ^bSefer do Espehana stołecznego miasta naszego się pokazał; z którego rozmowy i powieści wieleśmy rzeczy nam potrzebnych zrozumieli, który też żadnego listu przyjacielskiego od W.K.M. do nas nie przyniósł, ale tylko list swój podróżny nam ukazał^b, z którego ^cłacnośmy^c zrozumieli, że jest człowiek niepodejrzany. Przeto niektóre rzeczy rozkazaliśmy przezeń i poruczyli, aby to do świętobliwych uszu W.K.M. ^ddoniósł^d, a mianowicie, aby gotowość służb naszych i powolność naszą wszelaką S.W.K.M. zalecił. Iż tedy wyżej mianowany ^eSefer tego uczynić się wzbraniał^e bez listu naszego, wymawiając się, że mu nie będą wierzyć. Przeto my w tym upewniamy S.W.K.M. tym listem naszym przyjacielskim, żeśmy mu to ustnie poruczyli i prosimy, aby mu była dana wiara, co imieniem naszym S.W.K.M. powie. Za tym, oddając się pilnie z powolnością i uprzejmą przyjaźnią naszą łasce W.K.M., w długie wieki dobrego zdrowia i szczęśliwego

⁶⁶ Ch. Melville, *Shah Abbas and the Pilgrimage*, s. 200.

panowania z bogosławieństwem miłego Boga W.K.M z serca życzymy.
Datum diebus octobris Lunae 1601.

^fInterpretował P[an] C. Dzierszek^f

^{a-a} w rkps 1453: wyniosłe.

^{b-b} w rkps 1453: do nas nic nie przyniósł, ale list swój tylko podróżny nam pokazał.

^{c-c} w rkps 1453: łacnochmy.

^{d-d} w rkps 1453: odniósł.

^{e-e} w rkps 1453: Safer tedy uczynić się zbraniał.

^{f-f} brak w rkps 1453.

Drugi list, w języku łacińskim, to odpowiedź Zygmunta III na przywiezione przez Muratowicza pismo Abbasa I. Został on wystawiony 10 października 1602 roku w Krakowie. Król dziękował za list z października. Znamy dwie jego kopie: jedna z nich znajduje się w zbiorach Biblioteki PAN w Kórniku w rękopisie 312, k. 11v, druga w Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. W. Stefanyka, w cytowanym wyżej rękopisie (s. 46):

Sigismundus tertius etc. Serenissimo Principi Sach Abbati maximo per-
sarum Regi amico nostro charissimo salutis et omnis felicitatis incremen-
tum. Serenissimus Princeps reddit nobis litteras Serenitatis Vestrae diebus
Octobris anno superiori datas subditus noster Sefar quibus Serenitas Ve-
stra promptissima voluntatis suae officia nobis studiose defert eademque
nostro idem suo nomine declaravit. Gratum sane nobis fuit hoc officium
Serenitas Vestra grata benevolentia qua memoratum nostrum patentibus
nostris Serenitas Vestra persecuta libere cum illum secureque in suo Re-
gno apex negotiarique permitit. Itaque libenter cum audivimus de prospe-
ra Serenitatis Vestrae valetudine de Regiae domus. Regnique universi feli-
citate narrantem quorum omnia fausta et continua incrementa optamus et
animo Serenitati Vestrae nostraeque vicessim benevolentiae et amicitiae
deferimus. Praedictum porro subditum nostrum certarum rerum in usum
nostrum coemendarum causa illuc redeuntem Serenitati Vestrae comenda-
mus, amice ob ea postulantes ut illam eadem quo prius patrocínio bene-
volentiaque liceatque, eademque libertate et securitate ad nos redire per-
mittat. De caetero cupimus Serenitatem Vestram diu feliciterque regnare
florereque. Datum in Regia nostra Cracovia die 10 octobris anno 1602.

Podsumowanie

Spojrzenie na misję i relację Sefera Muratowicza z perskiej i polskiej perspektywy dyplomatycznej, w powiązaniu z ówczesną sytuacją polityczną oraz związkami szacha Abbasa I z Europą, pozwoliło na nową interpretację genezy wyjazdu i celów pobytu na dworze perskim.

Analiza perskiego ceremoniału przyjmowania wysłanników z Europy i zasad funkcjonowania dyplomacji Safawidów ujawniła, że Abbas I nie tylko traktował kupca Muratowicza w sposób porównywalny z dyplomata (przydzielenie *mehmandari*, trzy audiencje, przyznanie chilatu), ale również uczynił go swoim wysłannikiem do Zygmunta III z poleceniem przekazania listu i werbalnych wiadomości. Relacja Muratowicza pokazuje, że został on świetnie przygotowany do misji zarówno w zakresie protokołu dyplomatycznego, jak i wiedzy politycznej. Wysłanie kupca ormiańskiego po zakup dywanów było świadomą decyzją dworu królewskiego, a jej głównym celem okazało się nawiązanie bezpośrednich relacji z Abbasem I. Jednym z zadań Muratowicza było przeciwstawienie się antypolskiej propagandzie moskiewskiej na dworze perskim. Dopiero poprzez połączenie w analizie informacji zawartych w relacji wysłannika króla polskiego z wiedzą o celach i przebiegu moskiewskiego poselstwa Aleksandra Żirowa-Zasiekina można pełniej zrozumieć zarówno treść samej relacji, jak i przebieg misji na dworze perskim. Przedstawienie przez Muratowicza na audiencji u szacha: przebiegu wojny z Moskwą, klęski arcyksięcia Maksymiliana pod Byczyną oraz polskiej interwencji w Mołdawii i Wołoszczyźnie, miało na celu pokazanie siły militarnej króla polskiego i jego wielkiego prestiżu wśród władców Europy, aby w ten sposób przekonać szacha do korzyści, jakie mu przyniesie współpraca z Zygmuntem III.

Najbardziej pożądanym przez Zygmunta III dowodem na nawiązanie przyjaznych więzi przez władcę Persji byłoby wysłanie przez niego poselstwa do Polski lub co najmniej listu. Relacja Muratowicza oraz listy Zygmunta III i Abbasa I nie zawierają informacji ani nawet nie sygnalizują sprawy sojuszu antytureckiego. Zapewne kryła się ona w słowach o wzajemnej przyjaźni i wynikała z kontekstu ówczesnej sytuacji geopolitycznej. Wiele przesłanek wskazuje, że motywy króla polskiego, aby wysłać swojego przedstawiciela do Persji były znacznie głębsze niż tylko ominięcie Rzeczypospolitej przez poselstwo Antony'ego Sherleya i Hosejna Ali Bega. Wiązały się one bowiem z podjętymi przez władców europejskich działaniami mającymi doprowadzić do ich wielostronnej współpracy z Abbasem I.

Po dotarciu na dwór polski informacji dotyczących przebiegu i konsekwencji pobytu poselstwa perskiego w Europie Zygmunt III uznał, że musi włączyć się w rywalizację państw europejskich o wpływy w Persji. Listy wymienione między Zygmuntem III a Abbasem I potwierdzają nie tylko wiele informacji zawartych w relacji Sefera, ale świadczą również o sprawności organizacyjnej i dużych umiejętnościach dyplomacji polsko-litewskiej w tym zakresie.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie: sygn. 98, 351

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku: sygn. 306, 312

[Lwowska] Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України: f. 5, op. 1, spr. 1453

Źródła drukowane

Dyplomaci w dawnych czasach. Relacje staropolskie z XVI-XVIII stulecia, oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Kraków 1959

Historica Russiae monumenta ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothecis, 2, Petropoli 1842

Jenkinson A., *Early Voyages and Travels to Russia and Persia* [...], wyd. E. Delmar Morgan, C. H. Coote, 1, London 1886, *Cambridge Library Collection. Hakluyt First Series*

Gouvea A. de, *Relaçam em que se tratam as guerras e grandes victorias que alcançou o grãde rey da Persia Xá Abbas do grão turco Mahometto...*, Lisboa 1611

Kaempfer E., *Amoenitatum exoticarum politico-physico-mediciarum fasciculi V, Lemgoviae* 1712

Muratowicz S., *Relacyja Sefera Muratowicza, Ormianina poslanego króla JMci do Persyi, z którą wróciwszy się z stamtąd podał na piśmie w te słowa anno circiciter 1588*, w: *Trzy relacje z polskich podróży na Wschód muzułmański w pierwszej połowie XVII wieku*, wyd. A. Walaszek, Kraków 1980, s. 35-47

[Pamiętniki] *Памятники дипломатических и торговых сношений Московской Русии Персией*, 2, *Царствование Бориса Годунова, Василия Шуйского и начало царствования Михаила Федоровича*, red. Н. И. Веселовский, Санкт-Петербург 1892

[Pamiętniki] *Памятники дипломатических сношений Древней России с державами иностранными*, 2, *Памятники дипломатических сношений с Империей Римской (с 1594 по 1621)*, Санкт-Петербург 1852

Tectander G., *Iter persicum. Kurtze doch ausführliche und warhafftige Beschreibung der Persianischen Reisz*, Missen 1609

The House of Vasa and The House of Austria. Correspondence from the Years 1587 to 1668. Part I: The Times of Sigismund III, 1587-1632, 1, red. R. Skowron, Katowice 2016

Trzy relacje z polskich podróży na Wschód muzułmański w pierwszej połowie XVII wieku, wyd. A. Walaszek, Kraków 1980

Opracowania

Ács P., *Iter Persicum: In Alliance with the Safavid Dynasty against the Ottomans?*, w: *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541-1699*, 2, *Diplomacy, Information Flow and Cultural Exchange*, red. S. Brzeziński, Á. Zarnóczki, Newcastle upon Tyne 2014, s. 31-50

Andreev A. A., Pischurnikova E. P., Kostikov S. E., *Несостоявшийся союз: российско-иранские отношения накануне Смутного времени в иранской и российской историографии / Valueless Union: Russian-Iranian Relations Before the Time of Troubles*

- in the Interpretation of Iranian and Russian Historiography*, „Новое прошлое / The New Past”, 3, 2020, s. 84-100
- Baranowski B., *Ormianie w służbie dyplomatycznej Rzeczypospolitej*, „Myśl Karaimska” seria nowa, 1, 1945-1946, s. 119-137
- Baranowski B., *Znajomość Wschodu w dawnej Polsce do XVIII wieku*, Łódź 1950, *Prace Wydziału II Nauk Historycznych i Społecznych – Łódzkie Towarzystwo Naukowe*, 3
- Baker P. L., *A History of Islamic Court Dress in the Middle East*, praca doktorska, University of London 1987, published by ProQuest 2018
- Berchet G., *La Repubblica di Venezia e la Persia*, Torino 1865
- Brzeziński S., *Misjonarze i dyplomaci polscy w Persji w XVII i XVIII wieku*, Potulice 1935, odbitka z: „Annales Missiologicae”, 7, 1935
- [Buszew] Бушев П. П., *История посольств и дипломатических сношений русского и иранского государств в 1586–1612 гг.*, Москва 1976
- [Chick H.], *A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal Mission of the XVIIth and XVIIIth Centuries*, 1, London 1939
- Czwołek A., *Listy Zygmunta III, króla polskiego do Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego z lat 1598-1622*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, 22, 2004, s. 224-272
- Czwołek A., *Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego*, Toruń 2012
- Floor W., *Kel'at*, w: *Encyclopaedia Iranica*, 16/3, [on-line:] <http://www.iranicaonline.org/articles/kelat-gifts>
- Fujikawa M., *Pope Paul V's Global Design: the Fresco Cycle in the Quirinal Palace*, „Renaissance Studies”, 30, 2014, 2 s. 192-217
- Guliyev A., *Safavids in Venetian and European Sources*, Venezia 2022
- Guliyev A., *Travelling Across Cultures: Some Aspects of the Safavid Envoys' Travels to Venice*, „Annali di Ca' Foscari. Serie orientale”, 59, 2023, s. 75-92
- Hambly G.G., *From Baghdad to Bukhara, from Ghazna to Delhi: The Khil' a Ceremony in the Transmission of Kingly Pomp and Circumstance*, w: *Robes and Honor: The Medieval World of Investiture*, red. S. Gordon, New York 2001, s. 193–222, *The New Middle Ages*
- Hedayat Munroe N., *Interwoven Lovers: Safavid Narrative Silks Depicting Characters from the Khamsa*. (Inaugural dissertation at the Philosophical-Historical Faculty of the University of Bern to obtain the doctorate, 2017), [on-line:] <https://boristheses.unibe.ch/849/>
- Herrmann-Fiore K., *Testimonianze storiche sull'evangelizzazione dell'oriente attraverso i ritratti nella Sala Regia del Quirinale*, w: *Da Sendai a Roma: un'ambasceria giapponese a Paolo V*, Roma 1990, s. 91-103
- Jaśkowski S.A., Rokni M. A., *دهی و فوص دهع رد نانتسل و ناریا طباور / Iran – Poland Relations during The Safavid Period*, „Historical Sciences Studies. Scientific-Research Journal of University of Tehran”, 6/2, 2015, s. 79-98
- Kołodziejczyk D., *Sefer Muratowicz*, w: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, vol. 8: *Northern and Eastern Europe (1600–1700)*, red. D. Thomas, J. Chesworth, C. Bennett, L. Demiri, M. Frederiks, S. Grodz, D. Pratt, Leiden–Boston 2016, s. 702–707, *History of Christian-Muslim Relations*, 29
- Kołodziejczyk D., *Wstęp historyczny*, w: *Stosunki dawnej Rzeczypospolitej z Persją i katolikosatem w Eczmiadynie w świetle dokumentów archiwalnych / The rela-*

- tions of the Polish-Lithuanian Commonwealth with Safavid Iran and the Catholicosate of Etchmiadzin in the light of archival documents, [opracowanie] S. Jaśkowski, D. Kołodziejczyk, P. Mnatsakanyan, redakcja naukowa i wstęp historyczny / edited and provided with a historical introduction D. Kołodziejczyk, Warszawa 2017, s. 9-60
- [Magilina] Магилина И. В., *Проект антитурецкого договора между Московским государством и Персией в 1600 году (реконструкция по материалам посольства кн. А. Ф. Жирово-Засекина)*, „Вестник ВолГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения” 1, 2008, s. 145-155, [on-line:] <https://cyberleninka.ru/article/n/proekt-antituretskogo-dogovora-mezhdu-moskovskim-gosudarstvom-i-persiey-v-1600-godu-rekonstruktsiya-po-materialam-posolstva-kn-a-f-zhirovo>
- Mańkowski T., *Sztuka islamu w Polsce w XVII i XVIII w.*, Kraków 1935
- Mańkowski T., *Note on the Cost of Kashan Carpets at the beginning of the seventeenth Century*, „Bulletin of the American Institute for Persian Art and Archaeology”, 4, 1936, 3, s. 152-153
- Mańkowski T., *Some Documents from Polish Sources Relating to Carpet Making in the Time of Shāh Abbās I*, w: *A Survey of Persian Art from Prehistoric Times to the Present*, red. A. U. Pope, 6, London 1938, s. 2431-2436
- Mańkowski T., *Wyprawa po kobierce do Persji w roku 1601*, „Rocznik Orientalistyczny”, 12, 1951, s. 184-211
- Matthee R., *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk of Silver, 1600-1730*, Cambridge 1999
- Mawer C., *Shah ‘Abbās and The Pilgrimage to Mashhad*, „Iran”, 49, 2011, s. 123-147
- Mansour O., *Picturing Global Conversion: Art and Diplomacy at the Court of Paul V (1605-1621)*, „Journal of Early Modern History”, 17, 2013, s. 525-559
- Niayesh L., *The Fabric of Silk Power in the Sherley Portraits*, w: *Early Modern Diplomacy, Theatre and Soft Power: The Making of Peace*, red. N. Rivère de Carles, London 2016, s. 205-220
- Połączyński M., *The „Relacyja” of Sefer Muratowicz: 1601-1602 Private Royal Envoy of Sigismund III Vasa to Shah ‘Abbas I*, „Turkish Historical Review”, 5, 2014, s. 59-93
- Rota G., *Safavid Envoys in Venice*, w: *Enthalten in Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der Frühen Neuzeit*, wyd. R. Kautz, G. Rota, J. P. Niederkorn, Wien 2009, s. 213-251, *Archiv für Österreichische Geschichte*, 141
- Rota G., *Under two lions: on the knowledge of Persia in the Republic of Venice (ca. 1450-1797)*, Wien 2009
- Sauer R., *The Textile Performance of the Written Word: Islamic Robes of Honour (khila’)*, w: *Communication and Materiality. Written and Unwritten Communication in Pre-Modern Societies*, red. S. Enderwitz, R. Sauer, Berlin-Boston 2015, s. 113-128, *Materiale Textkulturen*, 8
- Schwarz I., *Iter persicum Tectanders und sein Rußlandbild*, w: *Russland, Polen und Österreich in der Frühen Neuzeit: Festschrift für Walter Leitsch zum 75. Geburtstag*, Wien 2003, s. 191-210
- Skowron R., *Dotrzeć do tronu szacha. Rola Rzeczypospolitej w relacjach Stolicy Apostolskiej z Persją w okresie panowania szacha Abbasa I*, w: *Sztuka roztropności. Dyplomacja Stolicy Apostolskiej wobec Rzeczypospolitej, Europy i świata w epoce nowożytnej i XX wieku. Zbiór studiów*, red. K. Ożóg, R. Skowron, Kraków 2020, s. 177-207
- Szuppe M., *Un marchand du roi de Pologne en Perse, 1601-1602*, „Moyen Orient et Ocean Indien”, 3, 1986, s. 81-110

Tyszkowski K., *Poselstwo Lwa Sapiehy w Moskwie*, Lwów 1927, *Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Dział 2, 4, 1*

Ryszard Skowron, *Carpets and Diplomacy. More About the Mission of Sefer Muratowicz in Persia: Genesis, Goals and Lists of Abbas I and Sigismund III*

Abstract, In 1601, Sefer Muratowicz, an Armenian merchant from Poland, travelled to Persia at the command of the Polish king Sigismund III. He wrote a concise account of this journey. Previous studies have defined purposes of his stay in Safavids' country in various ways. Some researchers considered the journey to be a purely commercial expedition, during which he made a purchase of carpets for the king. According to others, it was a diplomatic mission. The article, beginning from the state of research on Muratowicz's stay at the Persian court, re-discusses his account primarily from a Persian perspective and a standpoint of Polish diplomacy, in connection with the political situation at that time and the relations of Shah Abbas I with Europe and Moscow. This allowed a new interpretation on grounds of Muratowicz's departure and purposes of his stay at the Persian court. Furthermore, the article includes two previously unknown letters of Abbas I and Sigismund III related to the mission of Muratowicz.

Keywords: Sefer Muratowicz, Abbas I, Sigismund III, Persia, Poland, diplomacy, oriental trade

Ռիշարդ Սկովրոն, *Գորգեր Եվ Գիվանագիտություն: Սեֆեր Մուրատովիչի Առաքելությունը Պարսկաստան. Ծագումներ, Նպատակներ Եվ Արքաս I-Ի Եվ Չիզմունտ III-Ի Նամակները*

Համառոտագիր, 1601 թվականին Լեհահայ վաճառական՝ Սեֆեր Մուրատովիչը, Չիզմունտ III թագավորի հրամանով մեկնեց Պարսկաստան, որտեղ հակիրճ գեկույց գրանցեց : Նախկին ուսումնասիրությունները զանազան կերպով էին մեկնաբանում նրա՝ Սեֆյանների պետությունում գտնվելու նպատակները: Հետազոտողների մի մասը ճամփորդությունը համարում էին զուտ կոմերցիոն, քանի որ այդ ընթացքում Մուրատովիչը թագավորի համար գորգեր գնեց: Մյուսների համար դա դիվանագիտական առաքելություն էր: Ելնելով Մուրատովիչի պարսկական արքունիքում գտնվելու վերաբերող ուսումնասիրություններից՝ հողվածում կրկին վերլուծվում են այդ հարաբերությունները՝ պարսկական և լեհական դիվանագիտությունների համատեքստում՝ ընդգրկելով նշված ժամանակաշրջանի քաղաքական իրավիճակը, ինչպես նաև Շահ Արքաս I-ի կապերը Եվրոպայի և Մոսկվայի հետ: Դա թույլ տվեց նորովի մեկնաբանել ճամփորդության ծագումն ու պարսկական արքունիքում գտնվելու նպատակները: Բացի վերը նշվածը, հողվածը պարունակում է Արքաս I-ի և Չիզմունտ III-ի նախկինում անհայտ երկու նամակները՝ Մուրատովիչի առաքելության հետ կապված :

Բանալի բառեր. Սեֆեր Մուրատովիչ, Արքաս I, Չիզմունտ (Սիզիզմունդ) III, Պարսկաստան, Լեհաստան, դիվանագիտություն, արևելյան առևտուր: